

Metod Čepar

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Slovenija
metod.cepar@zrc-sazu.si | <https://orcid.org/0000-0002-4925-4197>

Kozma Ahačič, Stati inu obstati. Prvih petdeset slovenskih knjig.

**AHAČIČ, KOZMA. 2024. STATI INU OBSTATI: PRVIH PETDESET SLOVENSКИH KNJIG.
2., DOPOLNJENA IN POPRAVLJENA IZDAJA. LJUBLJANA: CANKARJEVA ZALOŽBA.**

Predstojnik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU nas v svoji monografiji o začetkih slovenskega knjižnega jezika popelje v razburljivi svet 16. stoletja, ki mestoma spominja na kriminalko, mestoma na tragikomedijo, ponekod pa celo pa na psihološki triler.

»Zgodba prvih slovenskih knjig še zdaleč ni zanimiva samo za bralce, ki se ukvarjajo s časom reformacije, humanizma in katoliške preнове, prav tako ni zanimiva samo za bralce, ki jih zanimajo začetki slovanskih knjižnih jezikov.« Tako Ahačič; lahko mu samo pritrdim.

Številka petdeset je simbolična, kot je tudi poimenovanje knjiga širše; kot knjiga je obravnavan tudi letak.

V uvodu Ahačič omenja tudi narečno razdrobljenost slovenščine, pri čemer bi bilo treba opozoriti, da to ne drži na način, kot to dojemamo danes, ko velja, da ima vsaka vas svoj glas. V 16. stoletju narečja še niso bila tako razcepljena, kot so bila v začetku ali sredini dvajsetega stoletja. Obstajalo je nekaj osnovnih narečnih ploskev, ki so se seveda delile na posamezna narečja, vendar niti približno še ne tako zelo, kot to dojemamo danes. Pod osnovno dolenjščino so spadala tudi narečja oz. govori, ki so danes v primorski narečni skupini (področje od Ilirske Bistrice, Kozine, Trsta, Ajdovščine, Postojne), podobno velja za gorenjščino. Govoriti o veliki narečni razcepljenosti v 16. stoletju je torej zavajajoče. Izrazita narečna razcepljenost, kot jo poznamo in smo nanjo upravičeno ponosni, naj bi se po Riglerju zgodila kakih sto do dvesto let kasneje. Ker so si bila narečja bolj podobna kot danes, se lahko pri špekulacijah, za katero različico je šlo, opiramo na precej manjše razlike kot danes. Tako je Ahačičevo izhajanje iz splošne slovenščine neprepričljivo, saj so bile razlike (še) tako majhne, da niso vplivale na medsebojno razumljivost. Jurij Juričič je bil čakavski Hrvat iz Novega Vinodolskega, predpostavljam, da je, vsaj na začetku,

pridigal v hrvaščini (takratni čakavščini), pa ni bilo ovire, da ne bi postal eden od avtorjev slovenskega knjižnega jezika.

Koristen je podatek, katere knjige so najboljše po številu znakov: *Biblija* Jurija Dalmatina, *Hišna postila* Primoža Trubarja in *Postila* Jurija Juričiča, le da pri slednji manjka podatek o številu znakov. Kot se da izvedeti iz prejšnjih avtorjevih člankov, je obseg *Hišne postile* po številu znakov pribl. polovica *Biblije* in obseg *Postile* pribl. polovica *Hišne postile*. Informativen se mi zdi tudi podatek, kako obsežno je bilo besedišče slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja: 22.184 različnih besed (leksemov). Formulacija, da je vsaka od teh besed bila enkrat omenjena prvič, se mi zdi nerodna, saj je to jasno, glede na to, da gre za začetke knjižnega jezika. Ahačič želi s tem verjetno nakazati, da je število besed, ki so v določenem delu rabljene prvič, različno. Če izvzamemo *Katekizem* iz leta 1550, kjer so v knjižnem jeziku prvič rabljene vse besede, lahko naprej sledimo razvoju besedišča. To je toliko lažje, ker so si knjige med sabo vsebinsko podobne: gre za katekizme, pesmarice (kjer so kot v katekizmu vsebovane verske resnice, le da v obliki pesmi), postile (tj. zbirke pridig) ali pa prevode (delov) Svetega pisma. V nadaljevanju uvoda avtor pojasnjuje razlike med zapisovanjem pri različnih avtorjih. Dobro se mi zdi, da že tukaj nakaže, da Kreljev vpliv na jezik ni bil tako velik, kot je veljalo včasih.

Sledi opis posameznih knjig. Vsaka knjiga zavzema svoje poglavje. Naslovu v gajici sledi leto izida, avtor dela, polni ter okrajšani naslov v bohoričici ter kraj, kjer je bila knjiga natisnjena. Naslovnemu delu poglavja, tudi vizualno ločenemu od ostalega besedila, sledi najprej splošen oris okoliščin nastanka; kaj se je takrat dogajalo z avtorjem in v svetu okoli njega. Sledi obnova vsebine knjige s poudarki na pomembnejših vplivih. Naslednji sklop, tudi vizualno posrečeno ločen z veliko sivo piko, je avtorjev komentar, sledi mu podatek o številu ohranjenih izvodov in kje se nahajajo. Pri vsaki knjigi je tudi usmeritev na Korpus 16, kjer je v elektronski obliki dostopna večina knjig. Čisto na koncu poglavja je še razdelek, kjer avtor na kratko strne svoj pogled na dotično knjigo. Struktura poglavja je tako jasna, tudi vizualno dobro členjena. Besedilo je zelo dobro berljivo, kot napeta zgodba, ki te ne spusti do zadnje pike. Ahačič se tukaj pokaže kot zelo spreten in nadarjen pisec, daleč od suhoparnega znanstvenega nizanja nerazumljivih izrazov. Čeprav se vsebina bere kot zgodba kakega dobrega romana, pa ne zgubi svoje znanstvene relevantnosti. Vsi podatki in komentarji so jasno razvidni. Moteče je samo dejstvo, da so opombe na koncu monografije in nanje ni nikjer v besedilu opozorjeno. Želel bi si vedeti, kateri del besedila ima še kje kako opombo, saj so te zelo bogate in tehtne. Prav v njih vidim velik doprinos te monografije. V opombah je npr. razloženo, kateri jezik je kdaj (navedena je letnica) dobil prevod Svetega pisma ali svojo slovnico.

V nadaljevanju je izpostavljenih nekaj obravnava posameznih knjig, začenši s prvo, Trubarjevim *Katekizmom* (1550). Pozornega bralca zmoti kraj izida, in sicer Schwäbisch Hall namesto Tübingen, kot je veljalo do nedavnega. Ahačič je namreč po primerjavi inicialk ugotovil, da so delo tiskarne v Schwäbisch Hallu. Avtor poudarja tudi, da je Trubar moral dati knjigo tiskati na skrivaj, v svoji odsotnosti. Tako ni z ničimer opozoril na svojo nezakonito dejavnost in zato ni nihče preganjal ne njega ne tiskarja. V isti tiskarni je bil istega leta natisnjen tudi *Abecednik*. Ahačič dalje poudarja, da je *Katekizem* narejen kot življenjsko delo, saj je Trubar verjetno mislil, da je to prvi in zadnji tisk v slovenščini, ki ga je izdal. Nenazadnje je imel že dvainštirideset let, kar so bila za tiste čase zrela leta, ki se nagibajo v starost. *Katekizem* je po avtorjevi oceni namenjen predvsem teološko izobraženemu bralcu, medtem ko je *Abecednik* prvo delo, ki je namenjeno tudi navadnim ljudem. Takrat se ocenjuje, da je bilo v nemških deželah pismenih tri do štiri odstotke ljudi. Torej je bila katerakoli knjiga, kot tudi poudarja Ahačič, namenjena glasnemu branju večjemu krogu poslušalcev. Zato je tudi treba Trubarjeve zapise, naj se kaka od njegovih knjig bere drugim, vzeti čisto dobesedno.

Pomembna je tudi zgodba, povezana s tretjo knjigo, *Ta evangeli svetiga Matevža* (1555). Nekdanji koprski škof Vergerij, ki je prestopil v protestantizem, je nagovarjal Trubarja, naj prevede Sveto pismo v jezik, ki bo razumljiv Slovincem in Hrvatom. Trubar je bil skeptičen, saj je trdil, da ne zna dobro hrvaško. Oglasili so se tudi deželni stanovi, ki so trdili, da ni potrebe, da se dodajajo »elegantnejše besede, ki bi bile razumljive vsem Slovanom«, ampak da je dovolj, če so besede »okornejše«, kar je pomenilo, da želijo verodostojen slovenski prevod in ne neke umetne mešanice. Zanimivo se zdi v tistih časih zavedanje, da sta slovenščina in hrvaščina dva samostojna jezika. To je verjetno imelo vpliv tudi na jasnejše formiranje narodne zavesti v kasnejših stoletjih. Kljub kasnejšemu ilirizmu in navdušenju nad idejo jugoslovanskega bratstva narodov in jezikov ter nenazadnje, kljub še danes v stičnih narečjih ne povsem jasnemu prehodu, so se naši predniki zavedali samostojnosti svojega jezika. Prav mogoče, da je prvi »krivec« za to ravno Trubar s svojo pokončno držo.

Ta prvi dejl tiga Noviga testamenta (1557–1558) Ahačič obravnava kot eno knjigo skupaj s *Tem slovenskim koledarjem* (1557) in *Registrom* (1558), ki se klasično obravnavata posebej. Taka odločitev se mi zdi popolnoma na mestu, saj se tako uzavesti, da so bile vse tri (pravzaprav štiri, saj *Eno dolgo predgovor* avtor obravnava kot samostojno enoto) enote tiskane in mišljene kot ena celota. Kako se zgodovina ponavlja, nam da vedeti podatek, da je bil tiskar zelo zaseden, ker je imel nujno delo za (že takrat!) frankfurtski knjižni sejem. Avtor poudarja tudi, da je delo izšlo v dveh različicah, z nemškim predgovorom in brez njega.

Prva zgodovina protestantskega gibanja v slovenščini je v *Artikulih oli dejlih* (1562). V njih Trubar razpravlja o vlogi koncila in njegovih pristojnostih, kar je bila tema, ki se je vlekla že od prvih časov krščanstva naprej. Glavno vprašanje je bilo, ali je papež nad koncilom ali ne, oziroma kdo ima v Cerkvi absolutno, nezmotljivo oblast. Ahačič poudarja, da je bil Trubar praktik, kar kaže to, da je združil augsburško, württemberško in saško veroizpoved in tako naredil svojo lastno različico veroizpovedi. Dejanje je bilo, kot opozarja Ahačič, pogumno, saj je veljalo, da se nobene od veroizpovedi ne sme spreminjati, prirejati. Pri Trubarjevih posegih sicer avtor monografije opozarja, da nikoli ni šlo za teološke posege, besedilo je le skušal narediti bolj razumljivo.

Pri *Cerkovni ordningi* (1564) Ahačič opozarja na to, da se je Trubar dosledno držal prevodne predloge, saj je tudi namesto dvojine uporabljal kar množino; *zakramenti* namesto *zakramenta*. Zveni logično, ampak samo s stališča sodobnega knjižnega jezika. Pomislimo že na nedoslednost dvojine pri ženskem spolu tudi v osrednjeslovenskih narečjih, da ne govorimo o odsotnosti dvojine v primorskih narečjih, belokranjskem narečju ... Res je izguba dvojine v narečjih verjetno posledica vplivov sosednjih jezikov, pa vendar. Trubar je veliko časa služboval v Trstu, kjer dvojine ni, veliko časa je že do leta 1564 preživel v Nemčiji. Tudi sicer, če pogledamo rabo dvojine v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja, je ta bistveno manj dosledna kot v sodobnem knjižnem jeziku. Naj navedem primer:

po Bofhy Stalti ga ye fturill/ moſha inu ſheno ye ftuarill inu ye Bug obba ſhegnall/ inu ye rekall. Raftyte tar gmeraiteffe inu napelnite femlo/ inu to poduerfite febi (de vom ſhluſhi) (TC 1550, 6a); Kadar pag Ioannes vti uofi ta dela Criftufeua faſliſhi, poſhle on dua ſuia mlashi (TE 1555, 24b).

Gre za zgodnji deli, kjer gre za očitno mešanje glagolskih oblik, celo za rabo množine pri moškem spolu neposredno ob števniku dva (in celo pridevniku v dvojini). Zato menim, da pri rabi množine namesto dvojine ni šlo samo za sledenje predlogi. Celó v Dalmatinovi Bibliji je revizijska komisija spregledala zvezo *Cebedeovi synuvi*, čeprav je iz sobesedila (in kasnejših prevodov v slovenščino) zelo jasno razvidno, da sta bila dva. Podobno ima Tudi Trubar (TT 1557, 130) v besedilu sicer dvojino, v robni opombi pa množino:

*Tedai prido knemu, Iacop inu Ioannes *Zebedeoua fynuuu, inu prauita, Moifter, midua hozhua, de ti tu nama fturish, kar boua tebe proffila. <*Zebedeoui Synuui proffio ſa poſuitne rizhi, Criftus vuzhi pohleuſzhino.>*

Ahačiču, pa verjetno tudi lektorju monografije je na koncu poglavja ušel dostavek, da je delo dostopno na Korpusu 16.

Ene duhovne pejsni iz leta 1563 so delo, ki je izšlo brez Trubarjevega privoljenja, čeprav je bil podpisan kot avtor. Matija Klombner je bil glavni protestant v Ljubljani in si je želel izdati pesmarico. Ahačič opozarja, da je bil Klombner zelo sposoben, ni pa bil tako izobražen kot Trubar. Pri pesmih mu ni šlo toliko za estetiko; metrum, rime, kot za produkcijo. Trubar se s tem ni strinjal in je med njima prišlo do spora.

Otročjo biblijo in *Postilo slovensko* je napisal Sebastijan Krelj. V *Otročji bibliji* se še dokaj drži Trubarjevega pravopisa, v *Postili* pa ga odkrito kritizira. Ahačič opozarja na dejstvo, da čeprav so raziskovalci pripisovali vplivom Kreljevega jezika (mislim, da bi bilo bolje reči vplivom črkopisa) velik pomen, ni tako. Že trideset let kasneje, ob izidu *Hišne postile*, je bila Kreljeva *Postila* pozabljena in ni imela nikakršnega vpliva na formiranje slovenskega knjižnega jezika.

Postila Jurija Juričiča iz leta 1578 sicer ni bila odmevna, je pa po obsežnosti med obravnavanimi knjigami na tretjem mestu (za *Biblijo* in *Hišno postilo*). Ahačič opozarja, da je pomenljivo, da je prvi del, ki ga je prevedel Krelj, precej predelan. Sam vidim predelavo predvsem v opustitvi Kreljevega načina zapisovanja, kar je lahko preprosto naredil tiskar sam, ko je uporabil črke, ki so bile v njegovem fondu. Ahačič je mnenja, da je jezikovni pregled opravljala Janž Tulščak. To utemeljuje tudi pri Tulščakovih *Krščanskih lejpah molitvah* iz leta 1579, in sicer na primerih *ponedeljek*, *četrtak*, *petek*, *teden*, ker naj bi bil polglasnik zapisan z *a* le pri Tulščaku in Juričiču ter zgodnjem Trubarju. Sam sem pregledal gradivo za omenjene samostalnike. Pri *ponedeljek* ima Juričič *ponedeljak* in *pondeljak*, Tulščak pa *pondelak* in *pondelek*. Zakaj torej Tulščak ni pri Juričiču odpravil *lj* in bi bila oblika *pondelak*? Zakaj mu ni prečrtal oblike *ponedeljak*, ki se (kot tudi odraz *lj*) pojavlja samo pri Juričiču? Pri samostalniku *četrtak* ima oblike *četrtak* tudi Krelj, torej gre za Kreljev vpliv. Zapis *petak* se pojavlja kar v 6 delih; poleg Juričiča in Tulščaka ter zgodnjega Trubarja in Krelja ima tak zapis še *Hišna postila* leta 1595. Spet gre torej za širši pojav. Samostalnik *teden* je pri Juričiču zapisan kot *tyedan*, enako v *Enih duhovnih pejsnih* 1563 (pesem je podpisana z začetnicama H. K.; torej ni Juričičeva ali od Sebastijana Krelja), Tulščak ima zapis *tiedan*, *Hišna postila* *tedan*, enako pesmarica iz leta 1595, ki jo je uredil Felicijan Trubar. Tudi če primerjamo npr. odraze palatalnega **n*, ima Juričič *nj*, Tulščak pa v svojih *Krščanskih lejpah molitvah* *jn*, kar bolj spominja na zgodnja Dalmatinova dela. Osebnost posebnega Tulščakovega vpliva na Juričičev jezik ne vidim in sem mnenja, da je jezik Juričičeve *Postile* izstopajoč, značilen samo za to delo. To je tudi pričakovano, saj je bil Juričič, kot je bilo že omenjeno, čakavski Hrvat iz Novega Vinodolskega.

Fragmentarno ohranjeni letak *Otročja tabla*, ki se ga tradicionalno datira v leto 1580, Ahačič datira v leto 1579. Morda nepomemben detajl pri nepomembnem delu, ampak za stroko gotovo pomembno, čeprav še ne upoštevano odkritje. V Slovarju slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja je delo BTa še vedno z letnico 1580 in ne 1579.

Najbolj znana in pomembna knjiga je Dalmatinov prevod *Biblije* iz leta 1584. Ahačič opozarja, da so bile priprave na to delo obsežne in dolgotrajne. Mednje je spadal že Dalmatinov prevod Sirahove knjige leta 1575, od 29. 8. do 22. 10. 1581 pa se je v Ljubljani sestala revizijska komisija, ki je pregledovala besedilo, da bi bilo teološko in jezikovno neoporečno. Tiskar Mandeljč je bil izgnan iz Ljubljane, zato knjiga ni mogla biti natisnjena v Ljubljani. Drugje je bil tisk najcenejši v Württembergu. Zanimiv je podatek, da je 1500 izvodov stalo 8000 goldinarjev. Mesečni zaslužek delavca je takrat znašal okoli tri goldinarje, Dalmatin, ki je imel solidno plačo, je letno zaslužil 300 goldinarjev. Prodajna cena enega izvoda je bila 4 goldinarje in 30 krajcarjev, kar še vedno ni pokrilo stroškov. Veliko izvodov je bilo tudi razdeljenih zastonj. Zato je bilo še toliko bolj pomembno, da je bilo besedilo teološko neoporečno, da so njegov tisk finančno podprli deželni stanovi. To je bil po mojem mnenju tudi osrednji namen revizijske komisije. Res da je bil njen predsednik Bohorič, ki je gotovo pregledoval predvsem jezikovno, vendar je bilo v njej veliko Nemcev, ki jim je bilo treba besedilo prevajati v nemščino in so skrbeli izključno za teološko neoporečnost. V *Bibliji* se je uveljavila bohoričica, kot jo z manjšimi spremembami poznamo do sredine 19. stoletja, ko jo zamenja gajica. Bohoriču se v *Bibliji* pripisuje slovarček (Nekranjecem) manj znanih izrazov, bolj znan kot *Register*. Dalmatinov prevod *Biblije* je dvanajsti prevod *Biblije* v kak danes še živ jezik, kar postavlja slovenščino ob bok največjim evropskim narodom. Od prvega prevoda, v nemščino, leta 1466 je minilo 119 let, kar je za tisti čas, ko je bil tisk še relativno nova iznajdba, malo.

Splošno znano delo je tudi slovnica *Proste zimske urice* Adama Bohoriča. Tiskana je bila leta 1584, dejansko pa je bila napisana že 1582 in so bila njena načela preizkušena v Dalmatinovi *Bibliji*. Inovacija v tem delu je, kot opozarja avtor monografije, da obravnava samo tri slovnice spole in ne več (takratne slovnice so jih obravnavale tudi sedem). Ker je bil poglobitni namen slovnice, da dokaže, da je slovenščina kultiviran jezik, tj. podoben latinščini, je bilo seveda treba slovenščino malce prilagoditi. Tako sta mestnik ali orodnik opisana kot »dajalnik s posebno končnico«. V pisavi sta bili predvideni tudi diakritični znamenji: krativec za glasove, ki se izgovarjajo nejasno, komaj občuteno – torej polglasnik in ostrivec za naglašene zloge, če je to potrebno. Ahačič opozarja tudi na seznam besed, nekakšen slovarček, kar je glede na takratne slovnice inovacija. Ni nepomembno, da gre za deveto slovnico kakega živega jezika, kar slovenščino uvršča npr. pred angleščino.

Pomenljiv je Troštov prevod Andreajeve pridige ob Trubarjevem pogrebu, v katerem Ahačič vidi svojevrsten poklon Trubarju in zagotovilo, da se bo njegova knjižna norma razvijala naprej. Zanimivo (ne pa nepričakovano, glede na odnose s papežem) je, da so protestanti takrat uporabljali še stari julijanski koledar: tako je bil pogreb po starem koledarju 28. 6. 1586, po novem gregorijanskem pa 8. 7. 1586. Avtorjeva trditev, da se je Trošt, čeprav Vipavec, prilagodil Trubarjevemu jeziku, se mi ne zdi popolnoma na mestu. Je pa opaziti podobnost z jezikom Biblije, kar kaže na to, da je njen jezik res že takoj postal standarden.

Hišna postila iz leta 1595 je delo, ki si ga je Primož Trubar zelo želel dokončati, pa je ostalo v rokopisu in bilo izdano šele po njegovi smrti. Za to sta zaslužna njegov sin Felicijan Trubar in Andrej Savinec. Avtor monografije trdi, da posegi v jezik niso bili veliki, kar pa ni čisto res. Že zapisovanje palatalnega **nj* v nasprotju s Trubarjem ni *n*, ampak *jnj* ali *nj*, pravopis je drugačen. Tudi sklanjatvene paradigme se razlikujejo od siceršnjih Trubarjevih. Če Trubar npr. samostalnik *gospod* sklanja še *gospud*, *gospudi*, je v *Hišni postili* skoraj izključno *gospud*, *gospuda*. Razen odrazov *jnj* je jezik (in pravopis) te knjige bolj podoben *Bibliji* in že na prvi pogled *Hišna postila* med Trubarjevimi deli izrazito izstopa.

Pomemben avtor je še Hieronim Megiser, ki je izdal dva slovarja, v katera je bila vključena tudi slovenščina. *Slovar štirih jezikov* iz leta 1592 je med drugim pomemben zato, ker po Ahačičevi interpretaciji vsebuje prvo slovensko večjezično slovnico; seznam sklanjatev in spregatev. Hkrati je to prvo delo, ki ga je napisal tujec, Neslovan, in vsebuje slovenščino. *Tezaver več jezikov* iz leta 1603, s katerim se zaključuje obdobje začetkov slovenskega knjižnega jezika, je poskus uslovariti vse takrat znane jezike. Tako je avtor monografije naštel kar 72 jezikov, ki jih Megiser obravnava, pod posamezno latinsko iztočnico hkrati do dvajset. Obenem pa opozarja na dejstvo, da je bilo takratno dojemanje, kaj je jezik, narečje, govor, zelo zabrisano.

Izpostaviti velja tudi, da Ahačič v svoji monografiji ni samo naredil čudovito berljivih opisov nastanka prvih slovenskih tiskov, ampak se je tudi potrudil ugotoviti, kje jih hranijo. In nemalokrat je našel tudi kak izvod, ki ga do zdaj še nismo poznali. Tako vemo, da so ohranjeni izvodi od New Yorka v ZDA do Estonije, Italije, Nemčije, Nizozemske, Slovaške in seveda Slovenije.

Monografija *Stati inu obstati. Prvih petdeset slovenskih knjig* izpod peresa Kozme Ahačiča predstavlja zgodbo o času in okoliščinah nastanka prvega slovenskega knjižnega jezika ter je vsekakor delo, ki si zasluži priti na naše police.